

Володимир Антофійчук

“БІБЛІЯ І КУЛЬТУРА”: ДЕЯКІ ПІДСУМКИ СЕМИРІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В останнє десятиліття в Україні й усьому пострадянському просторі суттєво активізувалася увага вчених до проблеми “Біблія і культура” в різноманітних аспектах та виявах. У багатьох дослідженнях розглядаються питання функціонування біблійних ідей, образів та сюжетів у творчості українських письменників, у світовій літературі.

Чернівецькі науковці одними з перших розпочали активну науково-дослідницьку роботу, спрямовану на вивчення особливостей функціонування біблійного сюжетно-образного матеріалу в художній творчості. Саме з їхньої ініціативи та за підтримки НАН України в жовтні 1999 р. при Чернівецькому університеті створено науково-дослідний центр “Біблія і культура”. Його очолив професор Анатолій Нямцу, добре знаний своїми працями “Новый Завет и мировая литература” (1993), “Мир Нового Завета в литературе” (1998), “Идеи и образы Нового Завета в мировой литературе” (1999), “Основы теории традиционных сюжетов” (2003), “Иуда Искариот и другие...” (2004) та ін.

Отже, науково-дослідному центру “Біблія і культура” виповнилося 7 років. Звичайно, з погляду історії і обсягу досліджуваного матеріалу — то небагато. Та попри це зроблено чимало.

По-перше, центр виконав свою основну місію — значно консолідував зусилля вчених України й зарубіжних країн у дослідженні однієї з найактуальніших проблем сучасної гуманітарної науки.

По-друге, відіграв важливу організаційно-мобілізуючу та науково-методологічну роль в аналізі закономірностей функціонування біблійного матеріалу в літературі: провів у Чернівецькому університеті дві міжнародні наукові конференції “Біблія і світова література” (1999) та “Міф і легенда у світовій літературі” (2000), у яких взяли участь понад 500 учених — літературознавців, мовознавців, філософів, теологів, істориків, психологів і педагогів. За матеріалами конференцій опубліковано збірники наукових статей.

По-третє, завдяки діяльності центру “Біблія і культура” вийшли у світ понад два десятки книг: монографій, навчальних посібників, методичних розробок тощо. Захищено докторські й кандидатські дисертації, дипломні й магістерські роботи.

По-четверте, налагоджено систематичний вихід збірника наукових статей, який не тільки став своєрідним науковим підсумком роботи центру, а й значно розкрив стан і перспективи українського літературознавства в дослідженні цієї проблеми.

Опубліковано 7 випусків збірника “Біблія і культура” загальним обсягом майже 330 друк. аркушів (відповідальний редактор — А.Нямцу), що охоплюють 353 статті вчених з України, Румунії, Польщі, Чехії, Словаччини, Росії, Білорусі, Ізраїлю, Македонії та інших країн. До складу редколегії входять авторитетні вчені М.Жулинський, Д.Наливайко, В.Німчук, Г.Сивокінь, Т.Гундорова, М.Сулима, А.Нямцу, А.Ткаченко, Т.Салига, О.Астаф’єв та ін.

На сторінках збірника розглядаються актуальні історико-літературні, теоретичні, філософсько-теологічні та лінгвістичні проблеми функціонування біблійного сюжетно-образного матеріалу в різних національних культурах від давнини до сучасності. Публікації мають не тільки теоретичне та історико-літературне значення, а й, що найважливіше, в них закладено основу теорії традиційних сюжетів та образів, роль і перспектива якої цілком очевидні в розвитку національного літературознавства.

Одним із наскрізних у публікаціях “Біблії і культури” стало положення: християнські твори — могутній чинник у формуванні та розвитку національної культури, особливо літератури, вони відчутно вплинули на характер жанротворення, засоби вираження й загалом образність,

символіку, метафоричність та стиль оригінального мистецтва. Ці та інші питання розглядаються у статтях “Християнство і національна культура” та “Духовний жезл національного обов’язку” М.Жулинського, “Українська культура як майбутнє нації” І.Дзюби, “Погляд на історію української літератури в аспекті християнської духовності” Л.Мороз, “Проблеми досліджень SACRUM-у в українській літературі” І.Набитовича, “Христос — то чинна путь до Бога” (Деякі аспекти образу Месії)” Т.Салиги, “Дискурс модерного літературознавства в 90-х роках” М.Наєнка та ін. Зокрема М.Жулинський, ведучи мову про універсальну роль християнства у творенні національної культури, підкреслює: “Релігійна віра завжди була творчою силою у формуванні етнокультури, своєрідним регулятором моралі. Оскільки міфи, легенди, перекази, народні казки, пісні, звичаї, мова — все те, що є колективним витвором етносу, формують певний тип етнокультури, то віра в цю культуру наповнювала духом. Дух вивищував людину над звичайним, буденним, щоденним життям і єднав її з божественним — виводив її поза межі раціонального (логосу) у світ гармонії добра, краси, розуму, надії. [...] В нових умовах національного буття українська культура “приречена” витворити універсум цінностей та ідеалів, у якому християнська ідея буде стимулюючою енергією духовного осягнення людини і світу на основі українських національних базових цінностей і пріоритетів”¹.

Актуальність і концептуальність публікацій наукового збірника “Біблія і культура” особливо виявляється в розробці методологічних і теоретичних питань для дослідження впливу книг Святого Письма на літературу. Передусім слід відзначити статті А.Нямцу². Означену проблему вчений розглядає в контексті вивчення закономірностей функціонування традиції у світовій літературі, осмислює суттєві закономірності міжлітературних взаємозв’язків і взаємодій. Також учений досліджує теоретичні та історико-літературні аспекти функціонування традиційних сюжетів, образів і мотивів різних генетичних груп, здебільшого легендарно-міфологічних і легендарно-церковних³. Він ґрунтовно розглядає тенденції використання традиційних образів тією чи тією епохою, тим чи тим літературним напрямом, ідейно-стильовим контекстом певного часу. Дослідник детально аналізує форми і способи переосмислення традиційного матеріалу: продовження, дописування, обробки, перекази і т. ін.

Багато уваги А.Нямцу приділяє дослідженню закономірностей функціонування євангельських образів і мотивів у літературі ХХ ст.⁴. Формулюючи основоположні тенденції звернення письменників до Нового Заповіту, вчений простежує світоглядні й морально-психологічні доміанти, а також форми і способи рецепції канонічного матеріалу. Наприклад, створення своєрідного жанру “літературних євангелій”, різноманітні перекази, актуалізація євангельських сюжетів тощо.

Змістову доміанту збірника становлять публікації, що стосуються особливостей функціонування біблійного сюжетно-образного матеріалу в українській літературі. У статтях на цю тему наголошується, що в різні культурно-історичні епохи по-своєму виявлявся зв’язок біблійних текстів з українською літературою, демонструвалися різні форми і способи трансформації біблійних текстів. Так, давнє письменство, наскрізь перейняте духом і пафосом християнських книг, перебувало в прямій залежності від змісту першоджерела. “Біблія була активно присутня у всій давній українській літературі упродовж XI — XVIII ст. Вона стояла біля витоків нашого давнього письменства і супроводжувала його історичний розвиток до його природного завершення. Давні українські автори сприйняли Біблію не лише як основу християнської релігії, Святе Письмо, а й як видатний твір усієї християнської культури, Книгу книг, з якої черпали теми, сюжети, ідеї, образи, мудрість”⁵, — констатував О.Мишанич. Цю думку підтверджують і статті “Виноград домовитом насажденный...”, “Притча про багатого і

¹ Жулинський М. Християнство і національна культура // *Біблія і культура*. – Вип.1. – Чернівці, 2000. – С. 7-8.

² Див.: Нямцу А. Проблема літературної традиції в ХХ в. // *Біблія і культура*. – Вип. 4. – Чернівці, 2002. – С. 33-43; Нямцу А. Роман Яна Добрачинського “Письма Никодима” в контексте літературної євангельської традиції // *Біблія і культура*. – Вип. 5. – Чернівці, 2003. – С. 95-104.

³ Див.: Нямцу А. Легендарно-міфологічна традиція в літературі ХХ века: теоретичні аспекти // *Біблія і культура*. – Вип. 3. – Чернівці, 2001. – С. 55-76.

⁴ Див.: Нямцу А. Євангельські мотиви у світовій літературі: теоретичні аспекти // *Біблія і культура*. – Вип. 1. – Чернівці, 2000. – С. 21-25; Нямцу А. Предательство Иуды: философско-психологические трактовки и литературные версии євангельской коллизии // *Біблія і культура*. – Вип. 2. – Чернівці, 2001. – С. 84-97.

⁵ Мишанич О. Біблія і давня українська література // *Біблія і культура*. – Вип. 1. – Чернівці, 2000. – С. 13.

Лазаря в українській літературі XVII — XIX ст.” та “Адаптована Різдвяна драма або вертеп” М.Сулими, “Образ Святої Трійці в “Розповіді філософа” (за “Повістю минулих літ”: Апологія, екзегеза, поетика”, “Свята Трійця у творах Кирила Турівського” та “Біблійні книги в стародавній Україні” В.Сулими, “Апокрифи та легенди богомільського походження в українській словесності: здобутки і перспективи дослідження” Ю.Пелешенка, “Інтерпретація біблійних текстів і християнських канонів у поезії мандрівних дяків” Г.Ноги, “Біблійна іконка поезії Василя Довговича у контексті барокової опозиції “antiquus-modernus” Н.Вигодованець, “Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі” Н.Алексєєнко, “Рецепція Успіння Богородиці в літературі українського бароко” О.Матушек та ін.

В українському літературознавстві усталена думка, що творчість мандрівних дяків свідчить про занепад церковно-релігійної ідеології в літературі XVIII ст. Однак, як зауважує молодий дослідник Г.Нога, “культура і література зокрема не змогли та й не ставили собі за мету позбавитися впливу сакрального. Один за одним починають з’являтися культурні феномени, що балансують на межі світського і сакрального, низького і високого: театр, вертеп, бурлескна поезія”⁶. Простеживши орації і травестії мандрівних дяків на теми Різдва і Великодня, він обґрунтовано доводить, що автори не переступили тієї межі, за якою віра в Бога переходить у заперечення Його. Святкова бурлескна вседозволеність ніби “освячена згори”. Сто п’ятдесятити псалом Давидів закликає славити Господа гучно й весело. Отож, мандрівні поети лише виконують волю великого псалмиста, постаті дуже авторитетної у християнському світі. Їх святкові застілля на небі й на землі не вигадка і, тим більше, не блюзнірство’.

Українська барокова література — чи не найцікавіша сторінка художнього освоєння біблійних ідей, тем, сюжетів, образів і колізій в історії національного письменства давньої доби. Найвищим виявом і своєрідним підсумком рецепції Книги книг літературою українського бароко стала творчість великого знавця і справжнього “любителя священної Біблії” Г.Сковороди. Видатний поет і філософ застерігав, як зауважує Н.Алексєєнко, “від буквального прочитання Біблії, бо вважав, що це породжує різні забобони. Через “плотяний” погляд на Біблію з’являється віра в чудеса, які вступають у суперечність з непорушними законами “блаженної природи”. Такий шлях є хибним для людства. Абсолютно протилежної думки дотримувався Теофан Прокопович. Він, очевидно, під впливом протестантської християнської ідеології, обстоє буквально прочитання Біблії, із жахом зазначає, що останнім часом Святе Письмо стали тлумачити кожен на власний розсуд: скільки інтерпретаторів — стільки й значень”⁸.

Однак, на жаль, ці та інші питання, пов’язані з творчим засвоєнням Святого Письма українськими бароковими письменниками, поки що не знайшли широких узагальнень ні на сторінках “Біблії і культури”, ні в інших виданнях.

Значно слабше, ніж того потребує фактичний матеріал, висвітлена проблема “Біблія і нова українська література”. З-поміж небагатьох публікацій на цю тему відзначимо передусім статті, присвячені рецепції Біблії у творчості романтиків. Романтична пора, час глобальних соціально-історичних потрясінь, зумовила особливе сполучення смислу біблійних сюжетів і дійсності, провокуючи породження і глобального універсально-філософського смислу, і особливого конкретного, пов’язаного з постреволюційними подіями в Західній Європі⁹, як зазначає Т.Потніцева. На її думку, романтики одними з перших усвідомлюють відносність понять добра і зла, героїзують бунтаря, що повстає проти будь-якого вияву тиранії, насилля над волею інших. Так починається реабілітація Каїна в романтичній свідомості¹⁰. З останнім твердженням дослідниці важко погодитися, оскільки йдеться не про реабілітацію біблійного братовбивці, а швидше про намагання зрозуміти рух свідомості особистості, що опинилися в ситуації вибору. Зрештою, як зауважує сама дослідниця, “Байрон, як і всі романтики, схильний до творчої імпровізації, ніде не спотворив суті біблійного тексту. [...] Автор романтичної містерії ніби відповідав на питання, які поставали і постають зараз, коли знову звертаєшся до першоджерела”¹¹.

⁶ Нога Г. Інтерпретація біблійних текстів і християнських канонів у поезії мандрівних дяків // *Біблія і культура*. – Вип. 2. – Чернівці, 2000. – С. 12.

⁷ Див.: *Там само*. — С. 17.

⁸ Алексєєнко Н. Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі // *Біблія і культура*. – Вип. 2. – Чернівці, 2000. – С. 22.

⁹ Див.: *Потніцева Т.* Романтический миф о Каине (мистерия Байрона “Каин”) // *Біблія і культура*. – Вип. 1. – Чернівці, 2000. – С. 153.

¹⁰ *Там само*.

¹¹ *Там само*.

В епоху романтизму Біблія, за визначенням С.Козака, стала джерелом творчої інспірації літераторів різних філософських напрямків і політичних орієнтацій¹². Один із них — Микола Костомаров у “Книзі буття українського народу”, на думку вченого, “в першу чергу звернув увагу на концепцію месіанства, яка, будучи універсальною ідеєю, допомогла йому приурочити Україну до християнської історії й ієрархії вартостей — добра і зла, терпіння і жертви та, зокрема, до великого плану новітнього спасіння людства, в ім’я його свободи і щасливого майбуття”¹³.

Є.Нахлік у статті “Філософсько-поетичні богошукання романтиків” виходить з того, що “один з найістотніших і, либонь, найцікавіших сьогодні ракурсів романтичної поезії — екзистенційний. У ньому своєю чергою виділяється релігійно-філософський аспект, який у найбільш мислячих поетів набув богошукацького спрямування”¹⁴. Показовою, на його думку, у цьому плані виглядає творчість великих слов’янських поетів: О.Пушкіна, А.Міцкевича, Т.Шевченка, М.Лермонтова, Ю.Словацького.

Найбільшу увагу автори збірника звертають на літературу ХХ ст., що й зрозуміло, адже письменство цієї епохи продемонструвало нові підходи до осмислення біблійного сюжетно-образного матеріалу. У статтях “Закономірності переосмислення сюжетів та образів Нового Завіту в українській літературі ХХ століття”, “Літературні євангелія в сучасній українській прозі” та ін. В.Антофійчука, “Християнський риторизм Юрія Клена” О.Астаф’єва, “Центральні євангельські постаті в ліриці Петра Карманського” Л.Голомб, “Апокаліптичні мотиви в українській класичній літературі ХІХ — ХХ ст.” М.Кудрявцева, “Особливості трактування біблійних мотивів в українській та російській романістиці про апокаліптичний 1937 рік” В.Сасенко, “Останній пророк” Леоніда Мосендза як біблійний роман” Е.Соловей, “Символ хреста і спроба структурування літературознавчих категорій” А.Ткаченко та ін. розглядаються соціально-ідеологічні, філософські, морально-психологічні та літературознавчі аспекти трансформації біблійних колізій в українській літературі цієї доби. Складні системи мотивувань біблійного матеріалу аналізуються в контексті функціонування загальнокультурних традицій у світовому письменстві загалом і українському зокрема, досліджуються продовження, дописування, обробки, переказування, процеси апокрифізації та філософсько-естетичного моделювання в текстах художніх творів. Розроблювана українськими письменниками складна система поведінкових доміант осмислюється з урахуванням складових аспектів світової літератури.

Окремо відзначимо статтю Б.Мельничука “Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ — ХХ століть”, у якій здійснено вдалу наукову спробу показати закономірності переосмислення біблійного матеріалу в національному письменстві крізь призму літератури окремого регіону. Дослідник використав чимало досі невідомих і маловідомих фактів із творчості буковинських авторів, що в поєднанні з новими підходами до трактування широко знаних творів і зразків української класики дало можливість сказати принципово нове слово про внесок представників красного письменства окремого регіону в розробку однієї з найпродуктивніших у світовій літературі тем¹⁵.

Для художніх версій євангельського сюжетно-образного матеріалу, домінуючого в українській літературі ХХ ст. (а це відповідно відбилося в публікаціях “Біблії і культури”), властиве звернення до тих тем і колізій, які передвизначають трагічний підтекст новозавітних оповідей. Це передусім комплекс ідей, пов’язаний з образами Юди Іскаріота, Понтія Пілата та оточення Ісуса Христа. Художні моделі, осмислювані українськими письменниками, як правило, поєднують найбільш актуальні з погляду окремої людини та нації загалом онтологічні й ціннісні проблеми, що набували принципового значення і звучання в різні культурно-історичні періоди буття українського народу.

Важлива особливість переосмислення євангельського матеріалу в літературі цього періоду — розробка національно-патріотичних ідей. Домінантні напрямки інтерпретації новозавітних структур виявляються у зверненні до образу Ісуса Христа як загальнолюдського символу милосердя і свідомої жертвності, розгляді надзвичайно суперечливих буттєвих і світоглядних мотивів зради Юди Іскаріота, аналізі творів, у яких моделюються трагічні процеси зіткнення

¹² Див.: Козак С. Біблія — джерело месіансько-історіософської концептуальності київських романтиків // *Біблія і культура*. — Вип. 3. — Чернівці, 2001. — С. 104.

¹³ Там само. — С. 109.

¹⁴ Нахлік Є. Філософсько-поетичні богошукання романтиків (Пушкін, Міцкевич, Шевченко, Лермонтов, Словацький) // *Біблія і культура*. — Вип. 3. — Чернівці, 2001. — С. 109.

¹⁵ Див.: Мельничук Б. Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ — ХХ століть // *Біблія і культура*. — Вип. 1. — Чернівці, 2000. — С. 33-38.

язичницьких та християнських ідеологій і т. ін. Прикметна особливість трактування матеріалу — підкреслене або завуальоване осучаснення, зумовлене універсальністю й загальновідомістю євангельських структур, прагнення осмислити конкретно-національне з погляду всечасового, загальнолюдського¹⁶.

В останніх випусках збірника чітко простежується концептуальна еволюція, що виявляється в посиленій увазі до найактуальніших проблем теорії літератури, порівняльного літературознавства, історії світової літератури. Враховуючи сучасний стан вітчизняного літературознавства, такий шлях видається науково обґрунтованим і перспективним.

Шанувальників і дослідників творчості молодомузівців, безперечно, зацікавить опублікована з подачі професора Лідії Голомб поема П.Карманського “Ave, Maria!” (вип. 1). Ця стаття тільки загально окреслює розміри аналітичного огляду, що зосереджує увагу на вивченні біблійних міфологем у конкретному національному вимірі.

Безперечно, досягнуто помітних успіхів у дослідженні важливої літературознавчої проблеми, що водночас відкриває широкі перспективи для подальших наукових розробок. Про високий науковий авторитет збірника “Біблія і культура” свідчать численні рецензії у фахових виданнях України. Діяльність науково-дослідного центру “Біблія і культура”, книги і статті, видані ним, відображають суть тих питань, що постають перед ученими в дослідженні впливу Біблії на літературу.

По-перше, варто простежити особливості трансформації біблійного сюжетно-образного матеріалу залежно від мистецького напрямку чи стильових течій, починаючи від Середньовіччя і закінчуючи сучасними літературними тенденціями.

По-друге, і досі не створено комплексного дослідження біблійного начала у творчості Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки. Здійснити його принципово важливо, адже в цьому виявляється “ключ розуміння” усього процесу засвоєння Біблії українською літературою.

Такий матеріал міг би вилитися у велике довідкове видання під умовною назвою “Біблія і література”. Цим повинен зайнятися колектив учених, об’єднаних авторитетом науково-дослідного центру “Біблія і культура”.

м. Чернівці

¹⁶ Див.: Антофійчук В. Закономірності переосмислення сюжетів та образів Нового Завіту в українській літературі ХХ століття // *Біблія і культура*. – Вип. 1. – Чернівці, 2000. – С. 26-33.

ВСЕУКРАЇНЬСКА КОНФЕРЕНЦІЯ В МИКОЛАЄВІ

27—28 жовтня 2006 р. в Николаївському державному університеті імені В.О.Сухомлинського відбулась всеукраїнська науково-практична конференція “Творчість Миколи Вінграновського: доба і контекст”, яку організували Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України та кафедра української літератури Николаївського державного університету. В організації конференції брали участь також кафедра теорії літератури та методики її викладання, Первомайська районна адміністрація Николаївської області, педагогічні колективи Кумарівської ЗОШ та ЗОШ №17 м. Первомайська, де колись учився ювіляр.

Пленарне засідання конференції відкрив ректор Николаївського державного університету В.Будак. Вітальний лист до учасників конференції директора Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України академіка М.Жулинського прочитав його заступник член-кореспондент М.Сулима. Були заслухані також доповіді Л.Тарнашинської (Київ) “Міфологема води М.Вінграновського у структурі Космо-Психо-Логосу як трансформаційний код українства”, Д.Кременя (Николаїв) “Кінематографічні прийоми у поезії та прозі Миколи Вінграновського”, А.Ситченка (Николаїв) “Аналіз одного вірша...”, В.Бойченка (Николаїв) “Микола Вінграновський над Великим Лиманом” та виступ зі спогадами О.Різніченка (Одеса) про творчу співпрацю.

Працювали секції “Поезія Миколи Вінграновського у філософському, соціологічному, естетичному контексті ХХ століття”, “Синкретизм стильових модифікацій прози Миколи Вінграновського” та “Творчість Миколи Вінграновського у навчально-виховному процесі. Вінграновський і Николаївщина”, методично-краєзнавча секція.

Студії над поетичним доробком письменника були представлені розмаїттям тем і підходів у їх розгляді: можна назвати доповіді М.Сулими (Київ) “Верлібри Миколи Вінграновського”,